

HAYÂ / UTANMA DUYGUSU*

Hayâ'nın Tanımı

Sözlükte, “utanma, çekinme, âr, edep, namus, iffet, Allah korkusuyla gûnahtan kaçınma gibi anlamlara gelen¹ hayâ kelimesi, bir ahlâk terimi olarak, nefsin çirkin davranışlardan rahatsız olup onları terk etmesi,² kötü bir işin yapılmasından veya iyi bir işin terk edilmesinden dolayı kişinin yüzünü kızartan sıkıntı hâli³ gibi farklı şekillerde tanımlanmaktadır.

Türkçe’de hayâ, insanı her türlü çirkinlikten uzak durmaya yönelten duygu ve bunu yansıtan tutumu ifade etmektedir. Arapça’da, “yerme”, “kınama” ve “onur kırıcı tutum ve davranış” anlamlarına gelen “âr” kelimesi de Türkçe’deki ağırlıklı olarak “hayâ” ile eş anlamlı olarak kullanılır.⁴

Millî şairimiz Mehmet Akif Ersoy, ne güzel söylemiştir:

*“Hayâ sıyrılmış inmiş, öyle yüzüzlük ki her yerde;
Ne çirkin yüzler örtermiş, meğer o incecik perde.”*

Kınalızâde Ali Efendi, hayâ hakkında şu tanım ve değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Hayâ; utanma, hicap, âr anlamlarına gelir. Edebe aykırı olan olaylar meydana gelince kalbin duyarlılık kazanması ve ıstırap duymasıdır. Bu hâlin belirtisi derhal hayâ sahibi kişinin üzerinde görülür. Çünkü, bu çirkin olaydan dolayı, hayâ faziletine bürünmüş kişinin benliği bundan etkilenir.

Hayâ, kişiye fazilet yollarını, maddeten ve mânen ilerleme yollarını gösterir. Edep ve hayâdan mahrum olan insan, her türlü iğrenç işe girer. Yaptığı çirkin işlerden üzüntü duymayan insanı, ahlâk ve fazilet yollarına sevk etmek zordur. Toplumun gelişmesi, utanma duygusunun canlı bir şekilde aralarında yaygınlaşmasıyla yakından ilgilidir.”⁵

İslâm ahlâk bilginleri, kelimenin çeşitli kullanımlarını da dikkate alarak hayâyı çeşitli kategorilere ayırmışlardır. Mâverdî, hayâyı;

a) Allah’a karşı hayâ,

b) İnsanlara karşı hayâ,

c) Kişinin kendine karşı hayâsı, olmak üzere üç kısma ayırmakta ve bunları şöyle açıklamaktadır:

Allah’a karşı hayâ, O’nun emir ve yasaklarına uymakla olur.

İnsanlara karşı hayâ, onlara eziyet etmemek ve yanlarında çirkin işler yapmaktan ve çirkin sözler söylemekten kaçınmakla olur.

Kişinin kendine karşı hayâsı ise, edepli olması demektir.⁶

* Bu bölüm, Dini Yayınlar Dairesi Başkanı Dr.Yüksel SALMAN tarafından hazırlanmıştır.

¹ Sami, Şemsettin, *Kâmûsu Türkî*, I, 194. Dersaadet, 1317; Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 411. Ankara, 1970.

² Cürcânî, Şerif *et-Ta’rifât*, s. 94. Baskı yeri ve tarihi yok.

³ Kadı İyâz, *eş-Şifâ*, I, 118, Beyrut, tarihsiz, I, 118.

⁴ Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 411. Ankara 1970.

⁵ Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlak / Ahlâk-i Alâî*, s.103. (Baskıya hazırlayan, Hüseyin Algül), Tercüman, 1001 Temel Eser, No. 30, tarihsiz.

⁶ Mâverdî, Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *Edebü’l-Dünya ve’l-Dîn*, s. 392-393. İkinci baskı, Daru İbn-i Kesîr, 1990,

Mâverdî'nin hayâ konusundaki bu yaklaşımı genellikle “utanma duygusu” olarak algılanan hayâ kavramından oldukça farklı ve anlamlıdır.

Ahmet Rifat ise hayâyı, fitrî hayâ ve dinî hayâ olmak üzere iki kısımda ele almaktadır. Kişinin, edep yerlerini insanların önünde açmaktan kaçınması, *fitrî hayânın*, halkın ve Hakk'ın huzurunda edepli davranmak da *dinî hayânın* bir ürünüdür.⁷

“Hayâ” kelimesinin, “ölüm”ün zıddı olan “dirilik/canlılık” manasında olan “hayat” kelimesinden türetilmiş olmasıyla, insanın maddî hayatîyetini devam ettiren kan damarları gibi hayânın da insanın manevî canlılığını ve diriliğini temin eden can damarı mesabesinde olduğuna işaret edilmektedir. Maddî canlılığı devam ettiren kan damarları çatladığında ve önlem alınmadığında hayat sona ererse, manevî canlılığı devam ettiren hayâ damarı da çatlayınca, insan da manevî hayatını kaybeder ve maneviyattan yoksun bir canlı hâline gelir. Yine vücudun maddî canlılığını ve organların birbiriyle kenetlenmiş şekilde ayakta durmasını sağlayan ruh olduğu gibi, manevî hayatı da ayakta tutan hayâdır. Bu bakımdan insanın hayâsı, ruhu ve can damarı kadar hatta ondan daha da önemlidir. Bunun için Hz. Peygamber (s.a.s);

لِكُلِّ دِينٍ اَهْلًا وَخُلُقٌ الْاِسْلَامِ الْحَيَاءُ “Her dinin bir ahlâkı vardır. İslâm'ın ahlâkı da hayâdır”⁸ buyurmuşlardır.

Kur'an'da üç ayette hayâ kelimesinin türevleri geçmektedir. Kasas sûresinde, Hz. Şuayb'ın kızlarından birinin Hz. Musa ile utanarak konuştuğu,⁹ Ahzâb sûresinde de bazı Müslümanların Hz. Peygamberi uygun olmayan zamanlarda rahatsız ettikleri, fakat Peygamberimizin, hayâsından dolayı bu rahatsızlığı açığa vurmadığı, ancak Allah'ın gerçeği bildirmekten hayâ etmeyeceği belirtilmektedir.¹⁰

Başka bir ayette ise, müşriklerin Kur'an'da arı, karınca, sinek gibi küçük varlıkların örneklendirilmesinin fesâhatla bağdaşmayacağı yönündeki iddialarına karşı,

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا

“Şüphesiz Allah bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez...”¹¹ ayetiyle cevap verilmektedir.

Bu ayetlere bakılırsa, Kur'an'da hayâ kavramının; iffet ve terbiye gereği utanma ve sıkılma gibi anlamlarının yanı sıra çekinme anlamında da kullanıldığı görülmektedir.

Hadis kaynaklarında da hayâ konusu detaylı bir şekilde ele alınmış, hayânın imanla ilişkisi ve hayânın kişiye sağladığı hayır ve iyilikler yanında, Hz. Peygamberin hayâsından söz edilmektedir.

Hayânın daha iyi anlaşılabilmesi için farklı yönleriyle konuyu incelemek daha faydalı olacaktır:

Hayâ ve İman

Hz. Peygamber (s.a.s.), hayâ ile iman arasında önemli bir ilişki bulunduğuna dikkat çekmekte ve hayâyı imanın bir şubesi olarak nitelendirmektedir:

الْاِيْمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ اَوْ بِضْعٌ وَسِتُّونَ شُعْبَةً فَاَفْضَلُهَا قَوْلُ لَا اِلَهَ اِلَّا اللهُ وَاَدْنَاهَا اِمَاطَةُ الْاَذْيِ عَنِ الطَّرِيقِ
وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْاِيْمَانِ

⁷ Ahmet Rifat, *Tasvir-i Ahlâk / Ahlâk Sözlüğü*, s. 121. (Baskıya hazırlayan: Hüseyin Algül), Tercüman 1001 Temel Eser serisi, Kervan Kitapçılık, tarihsiz.

⁸ Malik, Hüsnü'l-Huluk, 2, II, 905

⁹ Kasas, 28/25.

¹⁰ Ahzâb, 33/53.

¹¹ Bakara, 2/26.

“İman yetmiş/altmış küsur şubedir. En üst derecesi ‘lâ ilâhe illallah’ demek, en alt derecesi de geçenlere zarar verecek şeyleri yoldan gidermektir. Hayâ da imandan bir şubedir”¹² hadisi, bu ilişkinin anlamlı bir ifadesidir.

Kişinin Müslüman olabilmesi için, dînen inanılması zorunlu olan hususlara yürekten inanması (tasdik); yaşadığı toplumda müslüman olduğunun bilinmesi için imanını diliyle de ifade etmesi (ikrâr) gerekir.

Amel, imanın bir parçası değildir. Buna göre, hayâsı olmayan kişinin müslüman olmadığını iddia etmek doğru değildir. Bununla birlikte, bu kişinin “**olgun bir mü’min**” olduğunu söylemek de zordur. Bu konuya açıklık getiren İbnü’l-Esîr şöyle söyler:

“Yaratılıştan gelen bir duygu olduğu hâlde hayâ bu hadiste, sonradan kazanılan imandan bir parça olarak belirtilmiştir. Çünkü hayâlî kişi, bu sayede günahlardan uzaklaşır. İşte bu açıdan hayâ, kişi ile günahları arasına giren ve onu günah işlemekten alıkoyan imanın fonksiyonunu yerine getirmiş olmaktadır. Hadiste, hayânın imandan bir parça olduğu ifade edilmiştir; çünkü iman, sonuçta Allah’ın emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak şeklinde dışa yansır. İşte günahlardan kaçınmak hayâ sayesinde gerçekleşince, hayâ imanın bir cüz’ü gibi olmuş olur.”¹³

Fazla hayâlî davranmaması konusunda kardeşine öğüt veren Ensar’dan bir adama, Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

دَعُهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ “Bırak onu. Çünkü hayâ imandandır.”¹⁴

Hayâ ve Eylem

İnsan; sağduyusu, inancı ve hayâ duygusu ile nefis ve şeytanın kötü telkinleri arasında mücadele halindedir. Allah inancı sağlam ve hayâ duygusunu yitirmeyen insan, iyilik ve güzelliklere yönelir; kötülük ve haramlardan uzak durur. Buna karşılık, Allah inancı zayıf, hayâ perdesi yırtılmış ya da aşınmış, nefisine ve şeytana yenik düşmüş insan ise kötülük ve haramları kolayca işleyebilir. Bu tür insanlardan bazısı Allah’tan da insanlardan da çekinmez ve kötülükleri ve günah fiilleri açıkça işleyebilir.

Hiz. Peygamberin,

إِنَّ مِمَّا أَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلَامِ النَّبِيِّ الْأُولَى إِذَا لَمْ تَسْتَحْ فَاصْنَعْ مَا شِئْتِ

“Utanmadıktan sonra dilediğini yap, sözü, insanların ilk peygamberden itibaren işittiği sözlerdendir”¹⁵ buyruğu, hayâ duygusunu yitirmiş kişilerin kötülükleri kolayca yapabileceğine işaret etmenin yanı sıra, edep ve hayânın ilâhî dinlerin ortak kabullerinden biri olduğunu göstermektedir.

Hayâ bu yönüyle, kişi ve toplum üzerinde bir süzgeç ve kontrol mekanizması mahiyetindedir. Bu bağlamda hayânın, “Toplumun Manevî Savunma Sistemi” olarak değerlendirilmesi anlamlıdır. Hiz. Peygamberin,

الْحَيَاءُ لَا يَأْتِي إِلَّا بِخَيْرٍ “Hayâ ancak hayır getirir”¹⁶,

الْحَيَاءُ خَيْرٌ كُلُّهُ “Hayânın hepsi hayırdır”¹⁷ buyurması ise hayânın iyilik ve hayra sevk etmenin yanı sıra, başlı başına bir hayır olduğunu göstermektedir.

¹² Müslim, İman, 58, I, 63.

¹³ İbnü’l-Esîr, *en-Nihaye fi Ğaribi’l-Hadis*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, Tarihsiz, I, 470.

¹⁴ Buhârî, İman, 16, I, 11; Müslim, İman, 12, I, 63; Ahmed, II, 56.

¹⁵ Buhârî, Edeb, 78, VII, 100; Ebû Davud, Edeb, 6, V, 148–149.

¹⁶ Buhârî, Edeb, 77, VII, 100; Müslim, İman, 60, I, 64.

¹⁷ Müslim, İman, 61, I, 64; Ahmed, IV, 445.

Yüce dinimiz İslâm, insanın maddî ihtiyaçları kadar ruhî ihtiyaçlarını da dikkate alır ve onun devamlı surette yüce Yaratanla bağlantı içinde olmasını ister. İnsandaki pozitif değerleri öne çıkararak, onu geliştirmeyi, onun özünün bozulmasını önlemeyi, maneviyatını yüceltmeyi hedefler.

Maneviyat, inanmak ve ibadet etmenin yanı sıra bu değerlerin insanda meydana getirdiği yüksek bir olgunluktur. Bu olgunluk kavramı içerisinde, Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınma, doğru sözlü olma, başkalarına iyilik yapma, fedakârlığa hayır olma, israftan kaçınma gibi özelliklerin yanı sıra insanın önemli manevî değerlerinden biri olan hayâ özelliği de yer alır.

Allah'tan Hayâ Etmek

Hayâ ile iman, hayâ ile eylem arasında var olan ilişkiler, temelde insanın Allah'tan hayâ etmesi gerektiği noktasında birleşmektedir. Hayâ duygusunun esası, kısaca Allah'tan hayâ etmektir denebilir. Allah'tan hayâ etmek, O'nun emirlerine karşı gelmekten, yasaklarına uymamaktan kaçınmak şeklinde dışa yansır. Bu yansımanın temelinde, kulun; Allah'ın istemediği bir iş ve hâl üzere bulunmaktan uzak durması vardır. Bu da kişinin kendini kontrol etmesi, davranışlarını değerlendirmeye tabi tutması ve;

وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Nerede olsanız, o sizinle beraberdir. Allah, bütün yaptıklarınızı hakkıyla görendir.” (Hadid, 57/4) ayetini iyi özümsemesi ile mümkün olabilir. Erişilen bu şuur ve bilinç halini Hz. Peygamber (s.a.s.) “ihsan” diye nitelemektedir.¹⁸ İbn Mesud'un rivayetine göre, Hz. Peygamber;

إِسْتَحْيُوا مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ “Allah Teâla'dan gerektiği gibi hayâ ediniz” buyurmuş; kendisine, “Yâ Resûlullah! Allah'tan gereği gibi ne şekilde hayâ edebiliriz?” sorusu yöneltilmişti. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü; başını ve başında yer alan organları, karnını ve karna bağlı organı koruyan, dünya hayatının süsüne kendini kaptırmayan, ölümü ve çürüyüp yok olmayı unutmayan kimsenin Allah Teâla'dan gereği gibi hayâ etmiş olacağını haber vermiştir.¹⁹ Başın korunması, düşünce gücünün iyiye kullanılmasıdır. Baştaki organların korunması ise, dînen yasaklanan şeylere bakmamak, kötü sözlere kulak vermemek, haram yememek ve yalan söylememekle gerçekleşir. Karnın korunması ise haramla beslenmekten sakınmakla olur.

Hayâ duygusunun esasını oluşturması sebebi ile Allah'tan hayâ etmek konusu İslâm ahlâkı eserlerinde de geniş yer tutmaktadır. Şeyh Sâdî'nin “Yusuf ile Zeliha” adlı hikâyesinde; Yusuf'u kandırmak için ona dil döken, bu arada, tapındığı put, niyetlendiği çirkin işi görmesin diye onun üzerini örten Zeliha'ya, Yusuf şöyle seslenir: “Vazgeç, benden kötülük bekleme. Sen bir taştan bile utanırken, ben nasıl olur da Allah'tan utanmam?”²⁰

Ediplerden biri şöyle söylemiştir: “Açıktan işlemekten çekindiği işi yalnızken yapan adam, kendi şahsını değersiz saymış demektir.”²¹

Hiz. Peygamber ve Hayâ

Allah'ın insanlara gönderdiği vahyi tebliğ etme ve bu çerçevede Allah'a kulluk görevlerini yaparak öğretme görevi olan Hiz. Peygamber;

¹⁸ Müslim, İman, 1. I, 39.

¹⁹ Tirmizî, Kıyâme, 24. IV,637.

²⁰ Sâdî, *Bostan*, s. 319 (Tercüme, Hikmet İlaydın), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1950.

²¹ Mâverdî, s. 242.

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ (Ahzâb, 33/21) ayeti çerçevesinde, insanlar arası ilişkilerde de uyulması gereken bir örnektir. Hz. Peygamber, görevleri arasında insan ilişkilerinin temiz ve ahlâkî bir temele oturtulmasının da bulunduğunu şu hadisi ile ifade etmektedir:

بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ حُسْنَ الْأَخْلَاقِ “Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim.”²²

Üstün bir hayâ duygusu taşıdığı,²³ çocukluğunda olduğu gibi yetişkinliğinde ve Peygamberlik hayatı boyunca hayâdan uzak kalmadığı bildirilen Peygamberimiz (s.a.s), güzel ahlâkın bir yansıması olan hayâ duygusu konusunda ümmetine en güzel örnek olmuştur. Nitekim ashâbı, Hz. Peygamberin eşsiz hayâsını şöyle anlatır: Peygamber, evinde edebiyetle oturan genç bir kızdan daha hayâlî idi.²⁴

Peygamberimiz, aynı fazilete sahip olmasından dolayı Hz. Osman’a özel bir değer vermiş; kendisini ziyarete gelen Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’i rahat bir vaziyette karşıladığı halde Hz. Osman geldiğinde hemen toparlanmış; bunun sebebi sorulduğunda ise;

أَلَا أَسْتَجِي مِمَّنْ يَسْتَجِي مِنْهُ الْمَلَائِكَةُ “Meleklerin bile hayâ ettiği kişiden hayâ etmeyeyim mi?”²⁵ diyerek cevap vermiştir.

Hayâyı Doğru Anlamak

Hayânın kavram ve kapsam olarak iyi anlaşılması gerekir. Aksi takdirde bütünüyle hayır kabul edilen bir meziyetin bazı hakların zayi olmasına, toplum bilincinin zayıflamasına, sosyal hayattan kopmaya hatta psikolojik açıdan sıkıntıya düşmeye sebep olabilir.

Hayâ duygusu, gerçeği söylemekten, bir alacağını istemekten, Dinî ve ahlâkî konularda insanları bilgilendirmekten (emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker), ilim öğrenmekten, meşrû olduğu sürece beğenilmeyen bir iş de olsa çalışmaktan kişiyi alıkoymamalıdır. Dinimizin teşvik ettiği hayâ duygusu ile belirtilen hâllerin bir bağlantısı yoktur. Bunlar, hayânın değil; pısrıklık, çekingenlik, tembellik ve ihmalin bir göstergesidir. Hayânın bunlara dinî gerekçe yapılması ise daha da üzücüdür.

Hz. Peygamberin müslüman hanımların sorduğu özel sorulara usulüne uygun şekilde cevap verdiği,²⁶ çoğu zaman da bu bilgileri Hz. Âişe aracılığı ile aktardığı bilinen bir husustur. Hz. Âişe'nin, dinî bilgileri öğrenme hususunda utangaçlık göstermeyen Ensar kadınları hakkında söylediği övgü dolu sözler de bu gerçeğin başka bir ifadesidir.²⁷

Sonuç

Hayâ duygusu, insanın yaratılıştan sahip olduğu bir olgudur, yani fitrîdir. Bazı istisnalar bir tarafa bırakılırsa, en ilkel toplumların bile bir şekilde hayâ duygusuna sahip oldukları bilinmektedir. Bu itibarla, farklı kültür ve milletlerde çeşitlilik arz etse de temelde, hayâ duygusunun insanlığın ortak değerlerinden olduğu ifade edilebilir.

Hayâ duygusu, kişilik za'fi değil, aksine erdemlilik ve fitratın bir gereğidir. Ayrıca, kişinin davranışlarına yön vermede ve kişiliğini ortaya koymada âdeta bir mihenk taşıdır. İnsanın yaratılıştan sahip olduğu bu duygunun, gelişmesinde ve davranışlara yansımada dinin önemli bir yeri vardır. Hz. Peygamberin konu ile ilgili hadisleri, hayânın imanla

²² Ahmed, II, 381; Malik, I, II, 904.

²³ Buhârî, Tefsir, 33/8, VI, 24.

²⁴ Buhârî, Edeb, 72, VII, 96; Müslim, Fedâil, 67, II, 1809.

²⁵ Ahmed, I, 71.

²⁶ Müslim, Hayz, 13, I, 260.

²⁷ Müslim, Hayz, 13, I, 261.

ilişkinde dikkat çekmenin yanı sıra, onun bütünüyle hayır olduğuna vurgu yapmakta ve hayânın ilâhî dinlerin ortak kabullerinden biri olduğuna işaret etmektedir.

Dinî hayâ, iman ile kazanılan bir erdemdir. Mü'min, Yüce Allah'ın kişinin bütün fiillerini yakînen bildiğine, ahirette bunlardan hesaba çekileceğine ve sonuç olarak da bunların karşılığına göre cennet veya cehenneme gideceğine inanır. Bu inancı onun kötülüklerden uzaklaşmasında büyük bir rol oynar ki, bu da dinî hayânın bir sonucudur.

Genellikle utanma, sıkılma ve çekinme olarak algılanan hayâ, İslâm bilginlerince benimsenen, Allah'ın emir ve yasaklarına aykırı davranmaktan sakınmak anlamıyla daha geniş bir anlam kazanmıştır. Bu yönüyle hayâ, birey vicdanına bağlı ahlâkî bir özellik olarak kalmaktan öte, toplumsal huzur ve barışa da önemli katkıları olan bir haslettir.

